

HÁROM MAGYAR REGÉNY ROMÁNIÁBÓL

Kántor Lajos írta le a Korunk egyik múlt évi számában, hogy a romániai magyar irodalomban az 1969-es év a „regény esztendeje” volt. Ez azért is figyelemre méltó jelenség, mert az elmúlt éveket a verseskönyvek sikerei jellemezték: *Kányádi* Sándor, *Lászlóffy* Aladár, *Szilágyi* Domokos könyveire, *Méliusz* József és *Szemlér* Ferenc gyűjteményes köteteire, a *Forrás* sorozat néhány új szerzőjének műveire gondolunk itt. De 1969-ben megjelent néhány regény, amely a műfajt a líra sík-reinek színvonalára emelte, és erősen emlékeztet bennünket a magyar regénynek (kisregénynek) az elmúlt évtizedben bekövetkezett virágzására, a regény jelentőségének megnövekedésére. Sajátos módon a romániai magyar irodalomban e regénykivirágzásban fontos szerepet játszanak a költők is, akik a hagyományukhoz híven a prózát is művelik. A sort *Méliusz* József harminc-egynéhány éve kiadatlanul maradt regénye, a *Város* a ködben nyitotta meg, melyről méltán állapította meg a kritika, hogy „a monarchia regénye” s Krleža művét emlegette párjának; ide sorolható *Nagy* István önéletrajzi regényének két kötete is, mely nem egyszerűen regényes korrajz az íróvá válás hátteréről, hanem kortörténeti dokumentum a személyes sorson keresztül; a sokoldalú *Szemlér* Ferenc egy 18. századi erdélyi magyar értelmiségi magatartásformát idéz meg; *Lászlóffy* Aladár ókori görög tárgyat vesz regénybe, *Bálint* Tibor meg *Beke* György a közelmúlt és a jelen dolgairól szól, *Sütő* András regénye is — Anyám könnyű álmot ígér — szintén Kántor Lajos igaza mellett szól: a regény esztendeje volt az elmúlt év. Bár ezeknek a regényeknek megjelenése nem okozott olyan heves vitát, mint a húszas évek végén a történelmi regénytől a jelen problémáihoz forduló Berde Mária cikke, mégis azt kell mondanunk, hogy valami hasonlóról van szó: a romániai magyar regény ezekben a művekben szabadult meg a történelmi misztikától és a sematizmustól is.

BÁLINT TIBOR: ZOKOGÓ MAJOM

Egy erdélyi város — Kolozsvár — lenti világának regénye, a lumpenproletariátusé, azoké a szegényeké, akiknek sorsa a romániai magyar regényben alig-alig kapott hangot, s Bálint Tiborig ilyen erősen figyelő írói szem nem vetette rájuk tekintetét. Nem illett bele ez a világ az erdélyi történelmi regények mítoszaiba, s nem tudta cégérül használni semmiféle faji elnyomás ideológiája sem, mert ennek a világnak nyomorát a nacionálé nélküli hatalom, a tőke, a kizsákmányolás okozta. Bálint Tibor regényének figurái ezt nem tudják, rajtuk átlép a történelem, sőt rájuk lép, lába alatt pusztulnak, torzulnak olyannyira, hogy amikor lehetőségük lesz különül élni, már sokan nem tudnak másképpen élni. [Nem távoli asszociáció, ha itt Fejes Rozsdatemető-jével való rokonságra utalunk.] Szinte lexikonszerű teljességgel van itt jelen a proletárváros minden alakja, hazug illúziók és az élet vasos durvaságai között vergődnek és süllyednek egyre lejjebb, és csak nagyon kevesen menekülnek innen. A történelmi fordulókat csak jelzi az író, nem tartja fontosnak,

hogy ezekről hosszas leírásokat adjon, mint ahogy hősei életében sem voltak ezek nagy változások, hiszen a történelem szintje alatt éltek. A regényt a történelmi idő szerint korabeli újságcikkek, újsághirdetések szövege osztja részekre, ezekből rajzolódik hősei köre a nagyobb világ, a „fönti világ”: a háború, Észak-Erdély megszállása, a fölszabadulás utáni élet stb. Jó írói ötlet lenne csak? Annak sem rossz, de értelme éppen abban van, hogy e szegénység tömegeit a „nagy politika” (rossz politika) mennyire nem tudta kiemelni lesüllyedtségéből, érdekeltté tenni mindennapjain túli ügyekben. Nem glorifikálja Bálint Tibor ezt a világot, de a dosztojevszkiji mélységeket megjáró szenvedőit jól érezhetően szánya. Elbeszélő modorának jellemzője, hogy tényeket sorakoztat egymás mellé nyugodt epikussággal, de ezzel szinte polemizál az elbeszélte életanyag fölháborító embertelenségével.

Nincs hőse a regénynek, egy életforma nyomorának emléke préseli a világra ezt a visszapörgetett történetet, mégis volt reménykeltő ebben a hihetetlenül mélyre süllyedt életben: a hit, hogy megmaradjanak tisztának, embernek, ha nem is sikerült mindig. Az íróvá lett Vincze Kálmán, amikor hőst keres ebben a világban, anyja szavaira figyelhet: „— Hát az, hogy élünk... hogy testünk-lelkünk egészséges maradt... hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára — az nem hősiesség?”

Bálint Tibor az előző regényében (*Önkéntes rózsák Szodomában*) a mélylélekrajz és a legelvontabb kérdések írójának mutatkozott, ha tetszik, a nouveau roman egyik legjobb magyar képviselőjének; most családrégényt írt, erősen eseményest, bár a regényszerkezetet nagyon megszabdálja a montázs technika, a villanásnyira, de sűrűn fölbukkanó sorsok rajza, szinte mozaikokból áll egybe a regény. Ez a módszertváltó gesztus írói gazdagság és kísérletező hajlam is. Novelláiban pl. a groteszk és abszurd vonás sem ritka. De a mindenütt föllelhető bizonyos gúnyos felhang az elbeszélte történettel kapcsolatban. Nem nélkülözi ezt a Zokogó majom című regénye sem, de mégis érezhető itt, hogy számára nagyon közeli (megélt vagy jól ismert élet?) fölött mond ítéletet, és a gúny tompább, bár félelmetesen megsemmisítő is gyakran. Pl. Guliver Dani káderes jelszavainak idézésénél, ahol nem tesz kommentárt az író, csak leírja: „Éljen Sztálin elvtárs, a világ élsportolója!”

Bálint Tibor regénye a romániai magyar külváros elmúlt 30—40 évét idézi olvasója elé; a tárgyválasztás és az írói kvalitás sikerét bizonyítja, hogy a regényt újra kellett nyomtatni, a kritikai visszhang pedig a mű cezúrázó szerepét emlegeti.

Bálint Tibor regénye a magyar irodalom jelentős könyve, melyet Sánta Ferenc, Fejes Endre, Cséres Tibor, Somogyi Tóth Sándor regényeivel együtt kell emlegetni.

SZEMLÉR FERENC: A MIRIGY ESZTENDEJE

Szemlér műve történelmi regény, kedvelt műfaja ez a romániai magyar irodalomnak, mégis különös írás, mely elüt elődeitől és az ottani kortársak műveitől; külön áll (vagy inkább tetőzőként?) Szemlér sokágú életművében is. A 18. század közepének Brassó vidéke ad keretet a cserzővarga fiából evangélikus tiszteletessé lett Szüle István élettörténetének; a pestises évek és a bukott szabadságharcok utáni erőszak léleknyomása teszik komorrá a könyvet. Szüle István a 18. századi „fáklya” mórícia értelemben, aki a magyar messiások útját járja a megrokknásig. Írói képzeletből és a valóságból ötvöződik alakja; a regény inspirációját Szelei József hosszúfalusi, majd szász-sombori evangélikus lelkész prédikációi adták, melyeket az 1756-os pestises évben írt híveinek, de mindez csak ötletadó volt, a mű, bármily erős korhű anyaga van (nyelvben, alakokban, eseményekben) a legteljesebben a művészi képzelet szüleménye. Szemlér a 18. századi magyar értelmiség valóságos és lehetséges magatartásformáját vizsgálja a császári elnyomás és a brassói civisek göggyétől a falakon kívülre zárt, meghurcolt és megalázott tiszteletes életében. Nem hős ez a Szüle tiszteletes, még gyáva is néha, de egyre erősebben ébred a fáklyaszerepre, melyet ha nem is tud teljesen betölteni, küszködik érte, gyötrődik miatta. Luthert fordít és szép magyar nyelven prédikál, gondolatai már e század végének nagy szellemi áramlatai felé tapogatóznak, de sorsát jobbágy híveinek nyomora vonzza magához. Brassó civisei nem fogadják be maguk közé, de a jobbágyoknak

is csak úr marad ő, aki pedig az ő életüket éli. Descartes, Cocceius művein elmélkedik, és küszöbén szűkül a nyomorúság, öregségének meditációjához a kenetlen parasztszékér nyikorgása a kísérőzene. Magyar messiás és kétlelkű hős a 18. században. Már az indulásakor szembekerül az egyházi hivatással: „Riadtan kellett nemsokára rájönnie, hogy tevékenységének külső színe alatt voltaképpen egészen más célt vagy vágyódást kíván megvalósítani. Nem az úristen és az emberek között szeretne kapocs lenni, hanem az ember és ember között szövődő kötelék sodrásán, erősítésén, összehurkolásán dolgoznék!” Dolgozott is, de csupa kudarc volt a munkája: a jobbító szándék sem reális tetterővel nem párosult, sem pedig segítő kezekre nem talált.

Egy nagy panaszos levél az egész regény, a már megroppant tiszteletes egyetlen hűséges barátjához, a szász orvoshoz szóló levelének írása közben idézi föl életét az udvarhelyi születéstől a hosszúpálánkai szegénységig, magára hagyatottságáig.

Miért különös könyv ez Szemlér életművében és a kortársi magyar irodalomban is? Azért, mert fokozott erővel hangsúlyozza a szellem emberének küzdelmét, és inspirálja arra, ami ennek az embernek legnemesebb elhivatása: a népszolgálatra. (Balogh Edgár kedvenc szóhasználata ez.) Nem nagy történelmi pillanatok fordulón, hanem egy lefojtott korban viaskodik ez a korán jött és tiszta ember. A hősiességre a munkájában van lehetősége, s ez bizonyos, hogy nehezebb sors, mint valamelyik lőrésben állni. A pestises kunyhók között vigaszt vivő Szüle tiszteletes, akit a jobbágyok bizalmatlansága kísér és a civisek megvetése sújt, a Luther igéit magyaráító és új gondolatokat rejtegető ember baltát ragadva védi meg nyomorult hitveit a császári rablókkal szemben. Egy lélek nagy fordulása ez, igaz, hogy beleroppan az ember, de olyan világosító pillanat, amely mellett halovány minden tudós könyv tanácsa.

Bizonyos, hogy ez a feledésbe merült tiszteletes egy írói önvallomásnak kölcsönzött palástot. Mert hiszen a nem titkolt írói rokonszenyv mögött az azonosulás van meg Szemlér Ferencben. Olyan nyomai vannak ennek, mint az egész regénynek vázat adó levéltörödékek, melyeknek részletei a lélekbe nyitogatnak ablakot; a Brassó vidéki táj bensőséges, szinte otthonias rajza, ami nem lehet véletlen írói jeleskedés, hiszen Brassó Szemlérnek is fontos életállomása volt, éppen írói korszakának legnehezebb éveiben. Már-már korszakot jellemző vallomásnak hatnak Szüle tiszteletes szavai: „... az írás mestersége és ápolása a hatalmasok szemében mindig valamely veszedelmes foglalatosságnak látszik, s a tollat szorongató kéz örvendhet, ha csak megpiricskeltetik, egyenesen el nem metéltetik.” A beleélésnek és azonosulásnak jegye a regény nyelvén is ott van, ezen a történetiséget és élő beszédet a rekonstruáltság erőszakoltsága nélkül adó nyelven, mely a brassói szász—magyar—román nyelvet ismerő Szemlér tollán korjellemezővé, kordokumentummá válik. Nemcsak kulcsin ez a műben, hanem a lényegi mondandójának része is.

Szemlér Ferenc összegyűjtött verseinek két kötete nem rég jelent meg. A negyvenévnnyi termés — mely elemző irodalomtörténeti méltatásra vár — irodalmi rangot ad neki a 20. századi magyar költészetben. Különös dolog, hogy ezt az írói pályát próza, egy jelentős regény tetőzi most.

BEKE GYÖRGY: BÜN BEN TÁRSTALANUL

A bukaresti *Előre* belső munkatársa, a jeles riporter Beke György. Az *utolsó Bethlen* című riportkötete és a *Csángó krónika* (az Orbán Balázs nyomdokain című kötetben jelent meg) e műfaj egyik legjobb képviselőjének mutatják. Két kisregénye előzte meg ezt a művét, és várható volt, hogy a halmozódó riportélmény nem fog kisebb szépirodalmi formában megmaradni, a regény teljességét követeli magának. Az élményvilág és a regénybeli világ itt is ugyanaz, mint Beke riportjainak többségében: a székely falu és emberének világa. Azt, hogy az író itt riporttémánál többet vesz regénybe, mi sem bizonyítja jobban, mint regényhősének bizonyos hasonlatossága a szerzőhöz: a tanári diplomás újságíró, kinek társadalmi helyzetét, mestersége gondjait jól ismeri Beke, hiszen éli is. Ennél több azonosságról nyilván nin-

csen szó, de mégis fontos mozzanat, hogy a műben az író életformájának-foglalkozásának szerepét is betölti a regényhős.

Bukott ember Beke regényének főalakja, akit egy bátor riportja miatt elbocsátanak az újságtól, és ő szülőfalujába megy tanítani — feleségével és három gyermekével. Szép, igazán tiszta emberi gesztus, de ennél többet nem is tesz Jancsó Vilmos, aki gyáva emberré válik, és megromlott magánéletében meg komolyan nem vett társadalmi szerepében egyre inkább süllyed. Nem a környezete húzza le, önmagát pusztítja képzelgéseivel, melyekben ő mindig hős, beteges viszonyával egy rokon asszonyhoz, melyet megmagyarázhatatlan vagyonéhsége ösztönöz. A fáklya-szerepre dilemmája föl sem merül benne, pedig ő sokkal predesztináltabb volt erre, mint Szemlér Ferenc regényének 18. századi hőse. Csupa logikátlanok azok az alakok az élete. Mintha az író kevesebb terhet rakna vállaira a lehetségesnél, nem azzal teszi próbára, amivel próbára tehetné, társadalmi szerepének betöltésével, hanem magánéletének gubancjai közé szorítja. Egy szörnyeteggé váló ember lélekrajzát akarja adni az író, a hitelesség nem mindenütt meggyőző. Halovány marad éppen az az alak, akinek fontos szerepe lehetne, a feleség alakja. Mégis különös figyelmet érdemel ez a regény Beke művei közül, s a romániai magyar irodalom új termésében is. Az írók legyőzi benne a valóság, a saját valóságismerete, és a kitűzött cél — az elzúlló újságíró-tanító lélek- és sorsrajza — helyett az erdélyi magyar falu mai életéről kapunk képet. Én jobb írói munkának tartom az öreg székely paraszt, Csósz András történetét, a falusi tanítók életének bemutatását, a székely falu parasztságának rajzát, mint a főhős egy kicsit kimódolt történetét. Valamiképpen ketté is válik ez a regényben. Ennek a falusi valóságnak hitelét tudja adni az író, az egykori riporttémák egy teljes faluképpé állnak össze.

Beke György nagyon jól ír, könnyedén és szépen, természetességgel hat írása nyelve. Nem bizonyos, hogy a regény az ő műfaja, az irodalmi szintű szociográfia letéteményese ő, és úgy tűnik, megújítója lehetne e műfajnak a romániai magyar irodalomban.

ILIA MIHÁLY

DEMOGRÁFIAI JELLEGZETESSÉGEK A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NEMZETISÉG ÉLETÉBEN

Mirnic Károly írt ilyen címmel tanulmányt az újvidéki *Híd* ez évi 1. számában. *Rehák* László nemzetiségi politikai tanulmányai, *Biacsi* Antal és *Gerold* László szociográfiai munkái mellett Mirnic írásai adnak legtöbb fölvilágosítást a jugoszláviai magyarság sorsáról. Újabb tanulmánya rendkívül érdekes adatokkal világítja meg a jugoszláviai magyar nemzetiség demográfiai mozgását, bár adatai között a legújabbak is csak 1961-esek. De 15—20 évnyi időszakot vesz figyelembe, így a tendenciák, amelyekre rávilágít, ma is érvényesek. Mirnic a következő tételből indul ki: „A modern társadalmat kialakító általános és átfogó érvényű iparosodási és városodási folyamatok úgyszólván mindenütt gyengítik azokat a törvényszerűségeket, amelyek ez ideig a nemzetiségek, mint kisebbségek fennmaradásának, elkülönülésének, ezoterikus magukbazarálásának kedveztek. A kis etnikai egységek és nemzetiségek szempontjából ezek a törvényszerűségek bizonyos mértékig mindig bábeli hatásúak. Az etnikai szétszóródás, létszámcsökkenés, ki- és szétvándorlás, nyelvi archaizálódás, az asszimiláció jelenségei az említett társadalmi-gazdasági hatások következtében egyre jobban erősödnek az olyan államokban, ahol nemzetiségek élnek.”

A szerző első demográfiai következtetése a népességcsökkenés. Ennek okait kutatva írja le vizsgálódásának tanulságait: „A jugoszláviai magyar nemzetiség népességcsökkenésének (depopulációjának) igen sok általános érvényű (jugoszláv) és sajátos (öntermészetű) oka van. ... Legáltalánosabban nézve azt bizonyítják, hogy a jugoszláviai magyarság ennek az országnak az életét éli. Ugyanakkor arra is utal-